

**TÜRKİYE’DE COVID-19 DÖNEMİNDE SERBEST BÖLGELERİN
DIŞ TİCARET VE İSTİHDAM AÇISINDAN ÖNEMİ¹**

*The Importance of Free Zones in Terms of Foreign Trade and Employment in Turkey During
the COVID-19 Period*

Zafer AVCI², Süreyya KOVACI³, Süleyman ŞEN⁴

²Uluslararası Ticaret ve Gümrük İşletme Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gümrük İşletme Anabilim Dalı, Burdur, avcizafer@outlook.com, orcid.org/0000-0002-6998-5173

³Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Bucak Zeliha Tolunay Uygulamalı Teknoloji ve İşletmecilik Yüksekokulu, Gümrük İşletme Bölümü, Burdur, skovaci@mehmetakif.edu.tr, orcid.org/0000-0001-7718-0343

⁴Arş. Gör. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Bucak Zeliha Tolunay Uygulamalı Teknoloji ve İşletmecilik Yüksekokulu, Gümrük İşletme Bölümü, Burdur, suleymansen@mehmetakif.edu.tr, orcid.org/000-0002-4851-2270

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
17.06.2021

Kabul/Accepted:
23.02.2022

DOI:
10.18069/firatsbed.953678

Anahtar Kelimeler
Serbest Bölge, Dış Ticaret,
İstihdam, COVID-19,
Yatay Kesit Regresyon

Keywords
Free Zone, Foreign Trade,
Employment, COVID-19,
Cross Section Regression

ÖZ

Serbest bölgeler; doğrudan yabancı yatırım, teknoloji transferi, istihdam oluşturma ve dış ticaret hacmine katkısı bakımından olumlu etkilere sahiptir. Ancak, serbest bölgelerde yer alan firmaların, serbest bölge dışındaki firmalara kıyasla ayrıcalıklı bir yere sahip olması nedeniyle serbest bölgelerin haksız rekabete yol açtığına yönelik görüşler de bulunmaktadır. Bu çalışmada, COVID-19 döneminde Türkiye’de faaliyet göstermekte olan serbest bölgelerin dış ticaret ve istihdam açısından önemini incelemek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, öncelikle Türkiye’de yer alan on sekiz adet serbest bölgenin dış ticaret içerisindeki payı ve sağladığı istihdam karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Karşılaştırmalı analizlerden elde edilen sonuçlara göre, salgın döneminde serbest bölgelerin dış ticarete katkısı azalmamış, tam tersine artmıştır. Serbest bölgelerin salgın öncesine göre dış ticaret hacminde, % 12,22 artış meydana gelmiştir. Aynı zamanda serbest bölgelerin salgın öncesine göre 2020 yılında istihdama etkisi de % 7,19 artmıştır. Yapılan ekonometrik analizler sonucunda, salgının olumsuz etkilerine rağmen, serbest bölgelerin dış ticaret hacmindeki artışın serbest bölgelerin istihdamını pozitif etkilediği teyit edilmiştir.

ABSTRACT

Free zones; it has positive effects in terms of foreign direct investment, technology transfer, employment creation, and its contribution to foreign trade volume. However, because of the companies in free zones have a privileged place compared to companies outside the free zone, there are also opinions that free zones cause unfair competition. In this study, it is aimed to examine the importance of free zones operating in Turkey in terms of foreign trade and employment during the COVID-19 period. For this purpose, first of all, the foreign trade share of the eighteen free zones in Turkey and the employment they provide were evaluated comparatively. During the pandemic period, the contribution of free zones to foreign trade did not decrease; on the contrary, it increased. The foreign trade volume of the free zones has increased by 12.22% in 2020 compared to the pre-epidemic period. Simultaneously, the effect of free zones on employment has increased by 7.19% compared to pre-epidemic period. As a result of the econometric analyzes, it was confirmed that the increase in the foreign trade volume of free zones positively affected the employment of free zones despite the negative effects of the epidemic.

Atf/Citation: AVCI, Z., KOVACI, S. ve ŞEN, S., (2021). Türkiye’de COVID-19 Döneminde Serbest Bölgelerin Dış Ticaret ve İstihdam Açısından Önemi, *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 2(563-578).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Süreyya KOVACI, skovaci@mehmetakif.edu.tr

¹Bu çalışma, 20 – 22 Mayıs 2021 tarihleri arasında düzenlenen, 1. Uluslararası Gümrük ve Ticaret Kongresi’nde özet metin olarak sunulmuş bildirinin, genişletilmiş ve geliştirilmiş halidir.

1. Giriş

Serbest bölgeler, ülke sınırları içerisinde bulunduğu halde, ülkenin diğer kısımlarından farklı bir statüde olan ve gümrük bölgesi dışında sayılan; ülkenin mali, ticari, hukuki ve idari düzenlemelerinin uygulanmadığı ya da kısmen uygulandığı; dış ticaret, gümrük ve vergi gümrük mevzuatından muaf tutulan; ticari ve sanayi faaliyetlerine daha geniş teşviklerin sağlandığı bölgeler olarak tanımlanabilir. Serbest bölgelerde faaliyet gösteren firmalara ticari, mali vs. konularda çeşitli teşvik ve destekler verilmektedir. Başlarda, küreselleşmenin zorunlu kıldığı uluslararası ticareti geliştirmek ve kolaylaştırmak amacıyla kurulan serbest bölgeler, zamanla sanayi faaliyetlerini de kapsayacak şekilde gelişim göstermiştir.

Serbest bölgeler, belirli değişkenler doğrultusunda sınıflara ayrılabilirler. Kanun ve çeşitli kısıtların uygulanabilirliği açısından, açık ve kapalı olarak ikiye ayrılmaktadır. Açık serbest bölgeler, ülke içinde geçerli kanun, düzenleme ve kuralların tamamen uygulanmadığı; kapalı serbest bölgeler ise, ülke içinde geçerli kanun, düzenleme ve kuralların kısmen uygulandığı bölgelerdir. Serbest bölgelerin, faaliyet türleri açısından farklı şekillerde uygulamaları mevcuttur. Serbest ticaret bölgeleri (free trade zones), gümrük vergisi muafiyetinin sağlandığı, ihracat – ithalat, yeniden ihracat ve transit ticaret amaçları doğrultusunda, malların depolandığı, paketlenildiği ve hafif montaj işlemlerinin yapıldığı alanlardır. Serbest limanlar (free ports), hava veya deniz limanlarında kurulan, ticari faaliyetlerin gümrük mevzuatı muafiyeti sağlanarak yürütüldüğü alanlar olarak tanımlanabilir. Serbest üretim bölgeleri (export processing zones), özellikle ihracat amaçlı üretim faaliyetlerinin gerçekleştirildiği bölgelerdir. Serbest üretim bölgelerinde de, serbest ticaret bölgelerinde olduğu gibi gümrük vergisi vs. bir takım muafiyetler sağlanmaktadır. Serbest bankacılık bölgeleri (free banking zones – off shore banking) ve serbest sigortacılık bölgeleri (free insurance zones) ise, bankacılık ve sigortacılık faaliyetlerinin, ev sahibi ülkenin vergi ve kurallarına tabi olmadan gerçekleştirildiği alanlardır. Serbest yatırım bölgeleri (free investment zones), yatırımları teşvik etmek amacıyla, altyapı ve vergi avantajlarının uygulandığı, az gelişmiş yerlerde kurulan bölgelerdir (Acar ve Gültekin-Karakaş, 2017: 2).

Özel ekonomik bölgeler, serbest ticaret bölgeleri ve serbest bölgeler gibi serbest üretim bölgeleri, yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren ulusal ekonomileri dönüştürmede etkili olmuştur. Bu bölgeler, ihracat pazarı için ürün ve hizmetler yaratmaya yönelik özel teşviklere sahip firmaları desteklemek için ulusal yasaların askıya alındığı alanlardır (Adu Gyamfi 2017; Johansson ve Nilsson 1997). Bölgeye giren mallara gümrük işlemleri uygulanmaz ve mallar depolanabilir, işlenebilir ve hammadde olarak kullanılabilir. Söz konusu mallar, gümrük bölgesi içerisine girmediği sürece vergi vs. ödenmez (Orhan, 2003: 119).

Serbest Üretim Bölgesi, Serbest Ticaret Bölgesi, Özel Ekonomik Bölge, Serbest Bölgeler ve Maquiladora gibi farklı isimler, benzer kurumlara atıfta bulunmak için farklı ülkelerde kullanılmaktadır. Farklı ülkelerde bu bölgelere verilen isimlendirmeler Tablo 1’de görülmektedir. Basitçe serbest bölge, tarifeler gibi geleneksel ticaret engellerini ortadan kaldıran ve bürokratik düzenlemeleri en aza indiren belirlenmiş bir alandır. Serbest bölgenin hedefi, yeni iş ve yabancı yatırımları çekerek küresel pazardaki varlığını güçlendirmektir (Shayah ve Qifeng 2015: 287).

COVID-19 salgını insanlığın karşılaştığı en önemli sağlık krizlerinden bir tanesidir. Bu kriz doğal olarak sağlık alanıyla sınırlı kalmamış insanların yaşam biçimini ve ülke ekonomilerini pek çok yönden etkilemiştir. Salgının Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak ilan edilmesiyle birlikte ülkeler, insanların faaliyetlerini kısıtlayıcı önlemler almak mecburiyetinde kalmış ve bu nedenle ülkelerin mal ve hizmet tedarik sürecinde sorunlar ortaya çıkmıştır.

Tablo 1. Serbest Üretim Bölgeleri İle Eşanlı Terimler

Terimler	Ülkeler
Endüstriyel serbest ticaret bölgesi, (Maquiladora)	Kosta Rika, El Salvador, Guatemala, Honduras, Meksika, Panama
Serbest bölgeler	Kosta Rika, Honduras, İrlanda, Trinidad ve Tobago, Türkiye, Birleşik Arap Emirlikleri, Uruguay, Venezuela
Özel ekonomik bölgeler	Çin
Endüstriyel serbest bölgeler	Kamerun, Kolombiya, Gana, Madagaskar, Suriye Arap Cumhuriyeti ve Ürdün
Mal ve hizmetler için endüstriyel serbest bölgeler	Kolombiya
Serbest ticaret bölgeleri	Bulgaristan, Şili
Serbest ticaret ve sanayi bölgeleri	İran İslam Cumhuriyeti
Özel ihracat işleme bölgeleri	Filipinler
Serbest bölgelerin işlenmesi	Togo
Vergisiz fabrikalar	Fiji
Gümrük bölgesi	Endonezya
Serbest bölgeler ve özel İşleme bölgeleri	Peru
Serbest ekonomik bölgeler	Rusya Federasyonu
Sanayi siteleri	Tayland
Özel endüstriyel serbest bölgeler	Kamerun

Kaynak: De Armas ve Jallab (2002: 1).

Türkiye ekonomisinde, On Birinci Kalkınma Planı çerçevesinde 2023 yılı ihracat hedefi 226,6 milyar dolar olarak belirlenmiştir. Bu çerçevede 2023 yılı hedeflerine ulaşmada dış ticaret içerisinde önemi yadsınamaz serbest bölgelerin büyük bir etkisi olacaktır. Küreselleşmenin en önemli ayaklarından biri olan dış ticaret, pandemi krizinden oldukça etkilenmiştir. Bu çalışmada, COVID-19 döneminde Türkiye’de bulunan serbest bölgelerin dış ticaret ve istihdam açısından önemini incelemek amaçlanmıştır. Çalışmanın salgın dönemini kapsaması ve Türkiye ekonomisi için önemli bir yere sahip olan istihdama yönelik sonuçları bakımından literatüre katkı sağlayacağı söylenebilir. Çalışmanın ikinci bölümünde, serbest bölgelerin tarihsel gelişimine ve sağladığı faydalara yer verilmiştir. Üçüncü bölümde, serbest bölgelerin önemini vurgulayan literatür incelenmiştir. Dördüncü bölümde, Türkiye’de faaliyetini sürdüren serbest bölgelerin gelişimi ve COVID-19 döneminde dış ticaretteki yeri, dış ticaret ve istihdam rakamları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Beşinci bölümde ise, dış ticaret hacminin istihdam üzerindeki etkisi ekonometrik analizler ile test edilmiş ve son bölümde çalışma sonuçlandırılmıştır.

2. Serbest Bölgelerin Tarihi ve Faydaları

Uluslararası ticaretin geliştirilmesi ve kolaylaştırılması amacıyla kurulan Dünya Ticaret Örgütü’nün temelleri, 1947 yılında imzalanan Gümrük Tarifeleri Ticaret Genel Anlaşması ile atılmıştır. Dünya Ticaret Örgütü’nün kuruluş amacı çerçevesinde, dış ticaretin kolaylaştırılmasına yönelik politika ve uygulamalar geliştirilmektedir. Serbest bölgeler, bu uygulamalardan bir tanesi olarak kabul edilmektedir (Bakan ve Gökmen, 2014: 35).

İlk modern ekonomik bölgeler, endüstriyel üretimin gelişmiş ülkeler arasında ve gelişmiş ülkelerden, daha az gelişmiş ülkelere taşınmasının bir sonucu olarak (1959 yılında İrlanda’da kurulan Shannon Serbest Bölgesi, 1960 yılında Hindistan’da kurulan Kandla Serbest Bölgesi veya Tayvan’da 1967 yılında temelleri atılan Kaohsiung serbest üretim bölgesi vb.) 1960’larda kurulmuştur. O zamandan beri serbest ticaret bölgesi, serbest üretim bölgesi, serbest liman ve özel bölge gibi farklı isimlerle özel ekonomik bölge kavramı altında çeşitli modern serbest bölge türleri gelişmiştir. Bu bölgeler genellikle bölgede fiziksel olarak bulunan işletmelere belirli teşvikler (örneğin genellikle gümrüksüz ithalat ve modernleştirilmiş gümrük prosedürleri) sunan, tek bir organ tarafından yönetilen ve coğrafi olarak sınırlandırılmış alanlar olarak tanımlanır (Akinci ve Crittle 2008: 3; Huang, Van, Hossain ve He, 2017: 76).

Son otuz yılda, ihracata yönelik sanayileşmenin etkileri ile bir zamanlar popüler olan ithal ikamesine dayalı stratejiler önemini yitirmeye başlamıştır. Bu değişiklik beraberinde, serbest üretim bölgelerinin geliştirilmesini sağlamıştır. Başlangıçta Hong Kong (Çin), Kore Cumhuriyeti ve Singapur gibi Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği üyesi ülkeler başta olmak üzere az sayıda ülkede bulunmasına rağmen, 90’ların sonunda bu bölgelerin 90’dan fazla ülkede bulunduğu görülmüştür. Bu bölgeler tipik olarak ek sermaye oluşumu, teknoloji transferi ve istihdam yaratma yoluyla ev sahibi ekonomiyi genişletmek ve modernleştirmek için bir araç olarak

görülmektedir. Bu doğrudan etkilere ek olarak, bu bölgelerin ekonominin geri kalanı üzerinde dalgalı etkiler yaratması beklenmektedir. Serbest üretim bölgeleri genellikle "dışa dönük ekonomik büyümenin motoru" olarak tanımlanmıştır ve bu genel bir öneri olarak tartışılabilir olsa da, yine de özellikle Singapur, Kore Cumhuriyeti, Tayvan, Hong Kong, Panama, Dominik Cumhuriyeti ve Moritus gibi bazı ülkelerde, endüstriyel gelişmeyle ilişkilendirilmiştir (Kusago ve Tzannatos, 1998: 1).

Başlarda tamamen devlet tarafından kurulan ve işletilen serbest bölgeler, 1980'lerden itibaren özel sektör, bazı durumlarda ise kamu ve özel sektör ortaklıkları ile faaliyet göstermeye başlamıştır. Özel sektörün serbest bölgelerde faaliyette bulunmasının nedeni, serbest bölgelerin özel sektör için kazanç noktası haline dönüşmesidir. Bununla beraber, serbest bölgelerdeki kurucu ve işletici firmaların genellikle yabancı yatırımcılar olduğu da görülmektedir (Acar ve Gültekin-Karakaş, 2017: 25).

Ev sahibi ülkelerin geleneksel olarak ihracatı işleme bölgeleri oluşturmalarının sağladığı başlıca dört ana faydası vardır. Tablo 2'de, 4 temel faydanın yanı sıra, serbest bölgelerin az gelişmiş ülkelerde sağladığı faydalar da görülebilir (De Armas ve Jallab, 2002: 2).

Tablo 2. Serbest Üretim Bölgelerinden Sağlanan Faydalar ve Potansiyel Kazançlar

4 Temel Fayda
Geleneksel olmayan ihracatı teşvik ederek döviz kazancı sağlaması
Ev sahibi ülkedeki işsizliği veya istihdam problemlerini azaltmak için iş alanları sağlaması
Doğrudan yabancı yatırımı (DYY) ev sahibi ülkeye çekmek
Yerli girişimcilerin geleneksel olmayan ürünlerin üretimine girmesi için katalizör görevi görebilecek teknolojik transferlere, bilgi yayılmasına ve gösterim etkilerine imkân sağlaması
Az Gelişmiş Ülkelerde Sağlanan Faydalar
Döviz kazancının artması
İş yaratma ve gelir yaratma
Serbest üretim bölgelerinde ortalama ücretin, bölge dışındaki ortalama ücretten daha yüksek olması
Katalizör etkisi
Artan brüt ihracat
İyi bir işgücü eğitimi ve yaparak öğrenme kaynağı
Yönetim ve denetim eğitimi
Sahip olmayan ülkeler için verimli endüstriyel yapı sağlaması

Kaynak: De Armas ve Jallab (2002: 2-3).

Akinci ve Crittle (2008), genel olarak bölge kalkınmasının ekonomik faydalarını tartışmakta ve bölge gelişiminin ekonomik faydalarının hem statik hem de dinamik olduğunu belirtmektedir. Bu faydaların etkisi, işlerin ve döviz kazançlarının ve hükümet kaynaklarının kıt olduğu daha yoksul ülkelerde açıkça artmaktadır. Dinamik faydaların ölçülmesi çok daha zordur, ancak serbest bölge gelişiminin uzun vadeli katkıları için çok daha önemlidir. Serbest üretim bölgelerinin statik ve dinamik faydaları Tablo 3'te görülmektedir.

Tablo 3. Serbest Üretim Bölgelerinin Statik ve Dinamik Faydaları

Statik	Dinamik
(1) Doğrudan istihdam yaratma ve gelir yaratma	(1) Dolaylı istihdam yaratma
(2) İhracatta büyüme ve ihracat çeşitliliği	(2) Beceri yükseltme
(3) Döviz kazançları	(3) Kadın istihdamı
(4) Doğrudan yabancı yatırım	(4) Teknoloji transferi
(5) Devlet gelirleri	(5) "En iyi uygulamaların" uygulanmasından sağlanan "gösteri etkisi"
	(6) Bölgesel kalkınma

Kaynak: Akinci ve Crittle (2008: 32).

Serbest bölgelerin, ülke ekonomilerine faydaları yanında olumsuz birtakım etkileri de bulunmaktadır. Üretimde yabancı girdilere sağlanan teşvikler ile üretim ve ithalatın eş zamanlı olarak artması; ortaya çıkan bu durumun ise teknoloji transferiyle desteklenmemesi halinde yerli girdi üretimine geçilememesi sorununa sebep olması beklenmektedir. Bu da, ithalat baskısının artmasına sebep olacaktır. Serbest bölgelerin yönetiminde problemler olması ve denetiminin uygun şekilde yapılamaması, kaçakçılık faaliyetlerine de zemin oluşturacaktır. Bunlar da ülke ekonomisine ciddi zararlar verecektir (Koçak, 2016: 46). Serbest bölgelerin

kuruluş amaçlarından biri olan yabancı sermayeyi ülkeye çekmek, üzerinde durulması gereken ayrı bir husustur. Zira yabancı yatırımcı için en önemli mesele, yatırım yapılacak ülkenin siyasi ve ekonomik istikrarıdır. Siyasi ve ekonomik belirsizlik ortamı, enflasyon ve yüksek faiz oranları gibi unsurlar, yabancı sermayenin ülkeye girişi açısından olumsuz bir durum teşkil etmektedir (Hava, 1999: 114).

3. Serbest Bölgelerin Önemi İle İlgili Literatür

Bu bölümde, serbest bölgelerin dış ticarete ve ülke istihdamına katkısı üzerine yapılmış çalışmalar değerlendirilmiştir. Bu çalışmalar pozitif etkileri olan ve negatif etkileri olan çalışmalar olmak üzere iki ayrı grupta incelenmiştir.

Günaydın (2020) çalışmasında, Ege Serbest Bölgesinin Türkiye’de bulunan serbest bölgeler içerisinde 2019 yılının ilk sekiz ayında (Ocak-Ağustos) en fazla ihracat gerçekleştiren serbest bölge olduğunu, ayrıca 2009 ve 2018 yılları içerisinde serbest bölgelerden gerçekleştirilen ihracat oranına %20-%30 katkı sunduğunu vurgulamıştır. Benzer nitelikte, Tümenbatur (2012) serbest bölgelerdeki dış ticaret hacimlerinin, Türkiye’nin toplam dış ticaret hacminde önemli bir paya sahip olduğunu gösterdiği çalışmada, serbest bölgelerin önemine dikkat çekmiştir. Gaziantep Serbest Bölgesi için Arslan ve Yapraklı (2007), anket yoluyla veriler elde ederek, bu serbest bölgenin; dış ticarete katkı yaptığını, ekonomik faaliyetleri canlandırdığını ve Gaziantep ili ekonomisinin gelişmesine pozitif etkileri olduğunu tespit etmişler.

Shayah ve Qifeng (2015) çalışmalarında, Birleşik Arap Emirliklerinde (BAE) faaliyette olan serbest bölgelerin; ülkenin ekonomik performansının en güçlü dayanaklarından biri olduğunu ve bunun yanında serbest bölgelerin petrol dışı ihracatın yarısından fazlasını oluşturduğunu ortaya koymuşlardır. Bu sonuçlar, BAE’nin dünyanın en önemli yeniden ihracat merkezi (re-export centre) olmasında üçüncü sıradaki yerini desteklemektedir. BAE’nin petrol dışı ihracatının yaklaşık %80’i serbest bölgelerden elde edilmektedir. Sonuç olarak, çalışmada, BAE’nin ülke içindeki mevcut serbest bölgeleri geliştirerek ve daha büyük pazarları hedefleyen ihracata dayalı bir büyüme stratejisini benimseyerek ekonomik planlarına devam edebileceği düşünülmektedir.

Johansson ve Nilsson (1997), serbest üretim bölgelerinin potansiyel olarak önemli bir dolaylı etkisinin, katalizör etkisi olduğunu ileri sürmüşlerdir. Serbest üretim bölgelerinin ilgisini çeken yabancı ilgili kuruluşlar, yerel firmaları, üretilen malları dünya pazarında nasıl değerlendireceklerini, satacaklarını ve dağıtacaklarını göstererek ihracata başlamaya teşvik edebilirler. Sonuçlar, Malezya’da ihracat işleme bölgelerinin önemli bir katalizör etkisi olduğunu ortaya koymuştur.

Huang ve diğerleri (2017), Çin’deki 31 şehir için 2005-2017 yıllarını kapsayan üç aylık verileri kullanarak 2013 yılında faaliyetine başlayan Şangay pilot serbest ticaret bölgesinin ekonomik büyüme üzerinde güçlü bir pozitif etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu bulgu, Çin hükümetinin bu tecrübeden faydalanması gerektiğini ortaya koymuştur. Çin’de yapılan bir başka çalışmada, Wu, Hong ve Muhammad (2020), serbest üretim bölgelerinin bölge dışındaki komşu firmalar üzerindeki yayılma etkisini incelemişlerdir (42 ilde 2000–2005 arasında kurulmuş olan ilk serbest üretim bölgelerinin bir örneklemini kullanmışlardır). Bulgulara göre yayılmalar, bölgeler tarafından desteklenen endüstrilerin türüne göre değişebilmekte; yüksek teknoloji endüstrilerini destekleyen bölgeler, komşu firmaların ekonomik performansını önemli ölçüde artırabilmektedir. En yakın bölgeye olan mesafe arttıkça firma performansı azalmaktadır. Genel olarak, hem yerli hem de yabancı firmalar bir ihracatı işleme bölgesinin kurulmasından yararlanmışlardır. Ayrıca yayılma etkisi için 3 ila 5 yıllık bir gecikme bulunmuştur.

Literatürdeki çalışmalar genellikle serbest bölgelerin ülke ekonomilerine, ihracatına ve/veya istihdamına katkı yaptığı yönündedir. Ancak bazı çalışmalarda serbest bölgelerin pozitif etkilerinin yanı sıra negatif etkilerinin de olabildiği öne sürülmüştür. Örneğin; De Armas ve Jallab (2002), Meksika’da serbest üretim bölgelerinin ilk amacı olan işsizliği azaltmada başarılı olduğunu ve 1994-95 ekonomik krizinin yıkıcı etkisini zayıflatmada çok önemli olduğunu ileri sürmüştür. Ancak, bu bölgelerin Meksika’daki endüstriyel sektörün modernizasyonu ve büyümesi için tam olarak bir lokomotif rolünü üstlenemediğini ve döviz kazancı sağlamada daha az başarılı olduğunu; bir başka deyişle zamanla pek değişmeyen yüksek ithalat kompozisyonu nedeniyle, bu endüstrinin çok ihtiyaç duyulan dövizleri sağlama potansiyelinin çok sınırlı olduğunu ileri sürmüştür. İthalat bileşeninin yüksek olması ve işgücünün düşük vasıflı doğası nedeniyle, bu bölgelerin faaliyetlerinin Meksika’daki endüstriyel altyapıyı değiştirmesi olası görülmemiştir.

Türkiye’de yapılan bir çalışmada ise; Öztürk (2013) serbest bölgelerde uygulanan ayrıcalıkların yurt içi firmalar açısından haksız rekabet yarattığını sıklıkla dile getirilmesi ve elverişsiz bölgelerde kurulan birçok serbest bölgenin beklentileri karşılamaması, küreselleşmeyle ortaya çıkan serbest ticaret süreci ve Avrupa Birliği uyum süreci gibi nedenlerin serbest bölgelerin çekiciliğini azaltacağını ileri sürmüştür.

Quaicoe, Aboagye ve Bokpin (2017), serbest bölge ihracatının ve yatırımlarının Gana’daki ekonomik büyüme üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmalarında, Serbest Bölgeler Programının Gana’daki ekonomik büyüme üzerindeki etkisini 1998–2015’i kapsayan üç aylık bir zaman serisi verileriyle tespit etmek için bir vektör hata

düzeltilme modeli (VECM) kullanmışlardır. Sonuçlar, hem serbest bölge ihracatı hem de serbest bölge yatırımlarının ekonomik büyüme ile istatistiki olarak anlamlı ve negatif ilişkiye sahip olduğunu göstermektedir. Ticarete açıklığın da ekonomik büyüme ile istatistiki olarak anlamlı ve negatif ilişkisi vardır. Çalışmada yazarlar, Serbest Bölgeler Programının Gana'da ekonomik büyümeyi teşvik etme amacına hizmet etmediği sonucuna ulaşmışlardır.

Cirera ve Lakshman (2017) çalışmalarında, 59 çalışmayı sentezlemişler ve sonucunda serbest üretim bölgelerinin istihdama katkı yaptığına yönelik sağlam bir kanıt olmadığını tespit etmişlerdir. Fakat diğer taraftan, serbest üretim bölgelerinde genel olarak, çalışanlara daha yüksek ücretler ödendiğini ve serbest üretim bölgelerinin kadın erkek arası ücret farkını arttırmaya neden olmadığını belirlemişlerdir.

4. Türkiye’de Serbest Bölgeler

Bu bölümde, Türkiye’de faaliyette bulunan serbest bölgeler ve tarihçesinin yanı sıra, aktif serbest bölgelerin özellikle 2020 yılındaki (pandemi döneminde) Türkiye ekonomisine dış ticaret ve istihdam açısından katkısı ele alınacaktır.

4.1. Türkiye’de Serbest Bölge Çalışmaları

Cumhuriyetin ilanından sonra Türk tüccarlar, ticaretin geliştirilmesi ve yabancı sermayeye karşı avantaj sağlanabilmesi amacıyla devletin bir dizi tedbirler almasını istemişlerdir. Bu tedbirler arasında, İstanbul limanı içerisinde serbest bölge kurulması fikri de ortaya atılmıştır. Bu fikir ile Türkiye’de serbest bölgeler hakkındaki birinci dönem başlamıştır. Dönemin hükümeti 1926 yılında, İstanbul’da serbest bölge kurulmasına dair araştırmaları yürütmek amacıyla, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası tarafından oluşturulacak bir komisyon görevlendirmiştir. Komisyon, araştırmalar sonucunda 1926 ve 1927 yıllarında iki ayrı rapor hazırlamış ve hükümete sunmuştur. Komisyonun çalışmalarının ardından, Türkiye’de serbest bölgelere ilişkin çıkarılan ilk kanun olan 1132 sayılı Serbest Mıntıka Hakkında Kanun, 19 Temmuz 1927 tarihinde çıkarılmış ve bu hususta hükümete yetki verilmiştir. 1980’li yıllara kadar pek çok serbest bölge girişimi olmasına rağmen tüm denemeler, uygulanan ekonomi politikaları ve yeterli bilgi düzeyinin olmaması sebebiyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Paksoy ve Güllü, 2011: 115-116).

Türkiye’de serbest bölgeler ile ilgili ikinci dönem, 24 Ocak 1980 Kararları sonrasında başlamıştır. 24 Ocak Kararları çerçevesinde, Türkiye ekonomisi dışı açılma sürecine girmiş; ithal ikamesine dayalı sanayileşme politikaları terk edilerek ihracata yönelik sanayileşme politikası benimsenmiştir. Bu kapsamda, 15 Haziran 1985 tarihinde yürürlüğe giren, 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu ile uzun süredir ara verilen serbest bölgelerin kurulma çalışmaları, hız kazanmış ve ilk serbest bölgeler, 1987 yılında Mersin ve Antalya’da kurulmuştur (Karaduman ve Yıldız, 2002: 135). 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu, günümüzde halen varlığını ve geçerliliğini sürdürmektedir. Serbest bölgelerin faaliyetleriyle ilgili her türlü uygulama, söz konusu kanun çerçevesinde tesis edilmektedir.

4.2. Türkiye’de Serbest Bölgelerin Avantajları

Ülkemizde bulunan serbest bölgelerin avantajları, şu şekilde sıralanabilir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2021d);

- Faaliyet konusu üretim olan firmalara yönelik, vergi avantajları sağlanmaktadır. Serbest bölgelerde imal edilen ürünlerin FOB bedelinin, en az %85’ini yurtdışına ihraç eden firmaların, personel ödemelerine gelir vergisi uygulanmamaktadır. Serbest bölgelerde üretim gerçekleştiren firmaların, faaliyetleri konusunda işlemler ve düzenlenen kâğıtlar damga vergisi ve harçlardan muafır. Üretim dışında faaliyet gösteren ve 06.02.2004 tarihinden önce ruhsatlandırılan firmaların, gelir vergisi ve kurumlar vergisi muafiyeti, ruhsat süresinin sonuna kadar sürdürülecektir. 06.02.2004 tarihinden sonra, diğer konulardan ruhsatlandırılan firmalara vergi muafiyeti uygulanmamaktadır.
- Orta ve uzun süreli geleceği planlayabilme olanağı vardır. Serbest bölgelerde, hazır iş yeri kiralayan kiracı – kullanıcı firmalar için 15 yıl; hazır iş yeri kiralayan üretici – kiracı – kullanıcı firmalar için 20 yıl; kendi iş yerini kuran yatırımcı – kullanıcı firmalar için 30 yıl; kendi iş yerini kuran üretici – yatırımcı – kullanıcı firmalar için 45 yıl süreli faaliyet ruhsatı verilmektedir. Ayrıca yatırımcı kullanıcılar, devlete ait arazi ve binaları kiralayabilmekte; 49 yıla kadar irtifak hakkı alabilmektedir.
- Kâr transferi avantajı mevcuttur. Serbest bölgelerden elde edilen kazançlar, Türkiye’ye veya yurtdışına kolayca aktarılabilir. Burada herhangi bir kısıtlama ya da izin uygulanmamaktadır.
- Ticaret kolaylığı imkânı vardır. Serbest bölgelerden Türkiye’ye yapılan ticari faaliyetlerde, dış ticaret rejimi hükümleri geçerlidir. Yönü itibarıyla, Türkiye’den serbest bölgelere yapılan ticarete, ihracat rejimi; serbest bölgelerden Türkiye’ye yapılan ticarete, ithalat rejimi uygulanmaktadır. Bu kolaylık, sadece Türkiye ve serbest bölgeler arasında yapılan ticari faaliyetlerde geçerlidir. Serbest bölgeler ve diğer ülkeler arasında

yapılan ticaret, bu uygulamanın dışındadır. Bir diğer kolaylık ise, sarf malzemelerinin temini hususundadır. Bedeli 5.000 dolar ya da karşılığı Türk Lirası olan Türkiye menşei mallarda, talep dahilinde ihracat işlemi uygulanmayabilir.

- Gümrük vergisi muafiyeti avantajı vardır. Serbest bölgeler ve Türkiye ya da Avrupa Birliği ülkeleri arasında yapılan ticarete, mallar serbest dolaşımında olduğundan, Türkiye ya da Avrupa Birliği üyesi ülkelere girişlerde gümrük vergisi uygulanmamaktadır. Bunun yanı sıra, serbest bölgeler ve üçüncü ülkeler arasındaki ticari faaliyetlerde de, gümrük vergisi muafiyeti söz konusudur. Fakat Türkiye veya Avrupa Birliği üyesi ülkelere gönderilen, serbest bölge çıkışlı ve üçüncü ülke menşei serbest dolaşımında bulunmayan mallar için Ortak Gümrük Tarifesindeki oranlar doğrultusunda gümrük vergisi ödenir.
- Serbest dolaşım belgelerinin temini imkânı vardır. Serbest bölgeler, Gümrük Birliği’nin parçası sayılmaktadır. Bu sebeple, Türkiye ya da AB menşei mallar ve Türkiye’de serbest dolaşımında bulunan mallar, A.TR Belgesi düzenlenmek suretiyle Avrupa Birliği ülkelerine gönderilebilmektedir. Üçüncü ülke menşei mallar ise, Ortak Gümrük Tarifesindeki oranlar dahilinde gümrük vergisi ödenerek serbest dolaşıma sokulur. Ardından A.TR Belgesi düzenlenerek, AB üyesi ülkelere gönderilebilmektedir.
- Yerli ve yabancı tüm firmalara, serbest bölgelerde sağlanan teşvik ve imkânlar eşit şekilde sunulmaktadır.
- Mallar için zaman sınırı yoktur. Serbest bölgelerde bulunan mallar, süre kısıtlaması olmaksızın serbest bölgelerde kalabilmektedir.
- Serbest ticari faaliyet olanağı vardır. Ticari faaliyetler, pazar ihtiyaçları ve şartları doğrultusunda, serbest olarak belirlenebilmektedir. Mevzuat hükümleri ve üretici firmaların talepleri hariç, fiyat ve kalite standartları konusunda kamu kurumlarına verilen yetkiler uygulanmamaktadır.
- Reel bir enflasyon hesabı avantajı mevcuttur. Serbest bölgelerde yapılan her türlü işlemler döviz ile yapılmaktadır.
- Pazarlara erişim kolaylığı sağlanmaktadır. Serbest bölgelerden, yerli ve yabancı pazarlara erişim konusunda avantajlar bulunmaktadır. Serbest bölgeler ve Türkiye ya da diğer ülkelere yapılan ticari faaliyetlerde, istisnai mallar dışında kısıtlama bulunmamaktadır.
- Bürokratik işlemlere yönelik bir avantaj söz konusudur. Serbest bölgeler, özel sektöre ait şirketlerce işletildiğinden, başvuru ve faaliyet süreçlerinde bürokratik işlemler en az şekilde uygulanmaktadır.
- Her türlü ticari ve sanayi faaliyetlerine elverişli, ucuz altyapı imkânı bulunmaktadır. Ülkemizde bulunan serbest bölgeler, gelişmiş ülkelerdeki serbest bölgeler ile aynı standartlara sahiptir.

Tedarik zinciri olanaklarından yararlanma kolaylığına sahiptir. Özellikle ihracata yönelik üretim gerçekleştiren firmalara, hammadde ve ara mal temini konusunda, evrensel şartlar ve fiyatlar ile aralıksız tedarik imkânları sunulmaktadır.

4.3. Türkiye’de Faaliyette Olan Serbest Bölgeler

Serbest bölgeler, deniz ve hava limanları ve karayolu ağlarıyla bağlantılı olarak kurulurlar. Konumları ise Avrupa Birliği, Orta Doğu ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile yakınlıklarına göre belirlenmiş ve Marmara, Batı Anadolu ve Akdeniz bölgelerinde yoğunlaşmıştır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2021d). Zaman içerisinde, kurulan serbest bölgelerden bazıları gerekli etkinlik düzeyini yakalayamadıkları için kapatılmıştır. 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu’nun yürürlüğe girmesiyle başlayan Türkiye’nin serbest bölgeler serüveni, 2021 yılı itibarıyla faaliyette bulunan on sekiz serbest bölge ile devam etmektedir. Türkiye’de bulunan serbest bölgelere ait bilgiler Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4. Türkiye’deki Serbest Bölgelere Dair Bilgiler

Sıra	Serbest Bölge	Tarihli Bakanlar Kurulu Kararı	Alan (m2)	İşletici Firma
1	Mersin	11.03.1985	836.000	MESBAŞ
2	Antalya	11.03.1985	782.482	ASBAŞ
3	Adana Yumurtalık	03.04.1985	4.600.000	TAYSEB A.Ş.
4	Ege	11.01.1987	2.500.000	ESBAŞ
5	İstanbul İhtisas	03.03.1990	180.152	İSBİ A.Ş.
6	İstanbul Trakya	31.10.1990	387.500	İSBAŞ
7	Trabzon	06.04.1991	38.000	TRANSBAŞ
8	İstanbul Endüstri ve Ticaret	02.03.1992	540.000	DESBAŞ
9	Samsun	27.11.1995	73.150	SASBAŞ
10	Avrupa	16.10.1996	2.000.000	ASB A.Ş.
11	Rize	23.05.1997	85.000	RİSBAŞ

12	İzmir	11.08.1997	1.620.000	İZBAŞ
13	Kayseri	05.11.1997	6.905.000	KAYSER A.Ş.
14	Gaziantep	07.07.1998	1.219.711	GASBAŞ
15	Kocaeli	17.05.2000	817.000	KOSBAŞ
16	Denizli	03.10.2000	540.000	DENSER A.Ş.
17	TÜBİTAK MAM Teknoloji	11.02.2001	360.000	Marmara Teknokent A.Ş.
18	Bursa	04.03.2002	908.000	BUSEB A.Ş.

Kaynak: <https://www.sebatlas.gov.tr/index.aspx> ve serbest bölgelerin web sitelerinden elde edilen veriler ile oluşturulmuştur.

4.4. Türkiye’de Bulunan Serbest Bölgelerin Ekonomiye ve İstihdama Katkısı

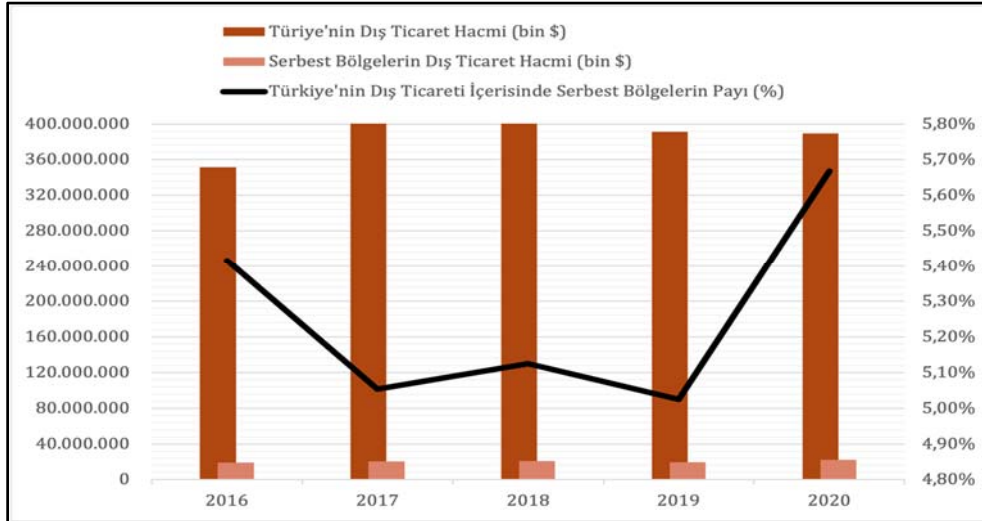
Serbest bölgeler uluslararası ticareti geliştirmek, artırmak ve kolaylaştırmak ana hedefi ile kurulurlar. Bu bağlamda, bir ekonomide serbest bölgelerin etkinliğini tespit etmek için o ekonominin toplam dış ticaret hacminin ne kadarını serbest bölgelerden gerçekleştirdiğini tespit etmek gerekir. Bu çalışmada, COVID-19 döneminde serbest bölgelerin ekonomiye etkilerini tespit edebilmek için ticaret hacimleri, ticaretin yönü ve istihdam verileri incelenmiştir.

Serbest bölgelerin etkinliğini tespit etmek için öncelikle Türkiye’nin ve serbest bölgelerin dış ticaret kompozisyonu ele alınmıştır. Tablo 5’te Türkiye’nin 2016-2020 yılları arasındaki ihracat, ithalat, dış ticaret dengesi, dış ticaret hacmi ve serbest bölgelerin dış ticaret hacmini gösteren rakamlar bulunmaktadır. Şekil 1’de ise 2016-2020 yılları arasında Türkiye’de bulunan on sekiz adet serbest bölgenin Türkiye toplam dış ticaret hacmi içerisindeki payı bulunmaktadır.

Tablo 5. Türkiye’nin Dış Ticaret Verileri (Bin \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	Serbest Bölgelerin Dış Ticaret Hacmi
2016	149.246.999	202.189.242	-52.942.243	351.436.241	19.033.079
2017	164.494.619	238.715.128	-74.220.509	403.209.747	20.378.584
2018	177.168.756	231.152.483	-53.983.726	408.321.239	20.929.063
2019	180.832.722	210.345.203	-29.512.481	391.177.924	19.655.910
2020	169.650.994	219.514.861	-49.863.867	389.165.855	22.058.066

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri ve T.C. Ticaret Bakanlığı (2021a) verilerinden derlenmiştir.

Şekil 1. Serbest Bölgelerin Türkiye Toplam Dış Ticaret Hacmi İçerisindeki Payı (Kaynak: TÜİK Yıllara Göre Dış Ticaret İstatistikleri ve T.C. Ticaret Bakanlığı verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur).

Tablo 5 ve Şekil 1 incelendiğinde, 2016-2018 yılları arasında hem Türkiye’nin dış ticaret hacminin, hem de serbest bölgelerin dış ticaret hacminin artmış olduğu ve benzer şekilde hareket ettikleri görülmektedir. 2019 yılında da her iki dış ticaret hacmi benzer şekilde hareket ederek azalmıştır. Ancak, 2020 yılında pandemiyin etkisi ile beraber Türkiye’nin dış ticaret hacmi az da olsa azalmış, serbest bölgelerin dış ticaret hacmi ise artmıştır. Ayrıca, 2016 yılında %5,4 civarında olan serbest bölgelerin dış ticaret içerisindeki payı, 2017 yılında

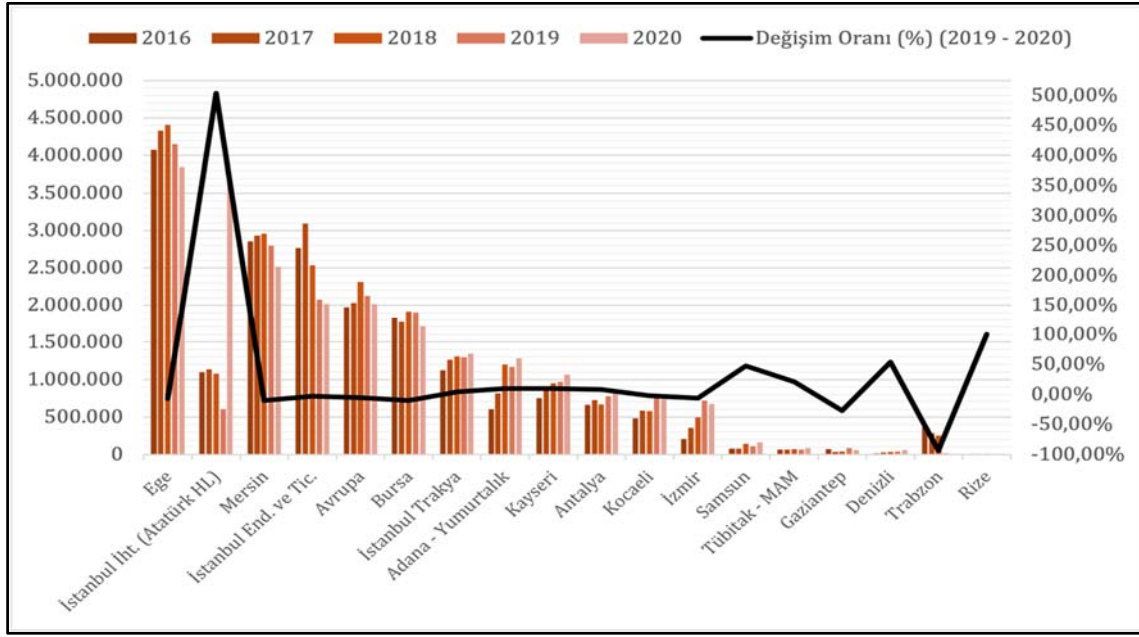
%5 seviyelerine düşmüş ve 2019 yılına kadar aynı seviyelerde gerçekleşmiştir. Pandemi döneminde, yani 2020 yılında ise serbest bölgelerin dış ticaret içerisindeki payı son 5 yıl içerisindeki en yüksek seviye olan %5,7 seviyesinde gerçekleşmiştir. Tablo 6’da Türkiye’de yer alan on sekiz adet serbest bölgenin 2016-2020 yılları arasındaki dış ticaret hacmi yer almaktadır. Bu tabloda serbest bölgeler, 2020 yılı dış ticaret hacmine göre sıralanmışlardır.

Tablo 6. Serbest Bölgelerin Yıllık Ticaret Hacimleri (Bin \$)

Serbest Bölge	2016	2017	2018	2019	2020	Değişim Oranı (%) (2019 - 2020)
Ege	4.075.581	4.327.519	4.403.877	4.151.220	3.849.145	-7,28
İstanbul İhtisas (Atatürk HL)	1.096.455	1.135.613	1.077.543	602.503	3.639.047	503,99
Mersin	2.856.284	2.935.266	2.962.452	2.801.862	2.520.963	-10,03
İstanbul Endüstri ve Ticaret	2.768.535	3.096.670	2.534.746	2.077.808	2.019.244	-2,82
Avrupa	1.972.380	2.030.141	2.309.868	2.124.837	2.016.312	-5,11
Bursa	1.835.456	1.766.078	1.918.151	1.901.484	1.709.448	-10,10
İstanbul Trakya	1.121.674	1.264.534	1.306.325	1.292.615	1.343.521	3,94
Adana - Yumurtalık	602.455	814.514	1.198.761	1.166.498	1.279.498	9,69
Kayseri	752.559	853.353	948.783	968.692	1.063.568	9,79
Antalya	661.597	722.791	668.585	777.655	840.024	8,02
Kocaeli	482.237	586.335	577.214	755.039	739.066	-2,12
İzmir	208.802	351.495	491.637	719.350	675.711	-6,07
Samsun	80.897	81.829	141.205	108.245	159.316	47,18
Tübitak - MAM Teknoloji	63.774	65.638	69.843	67.803	82.220	21,26
Gaziantep	69.575	33.245	39.388	84.749	61.617	-27,30
Denizli	17.821	27.025	31.662	37.873	58.126	53,48
Trabzon	365.860	285.619	248.822	17.677	1.233	-93,03
Rize	1.136	918	202	0	8	100,00
Toplam	19.033.079	20.378.584	20.929.063	19.655.910	22.058.066	12,22

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı (2021a)

Tablo 6’da serbest bölgelerin toplam yıllık ticaret hacimleri incelendiğinde, 2016 yılında 19 milyardan 2020 yılında 22 milyar dolara yükseldiği görülmektedir. Beş yıllık dönem içerisinde yalnızca 2019 yılında bir azalma yaşanmasına rağmen genel olarak serbest bölgelerin toplam dış ticaret hacmi artmaktadır. 2019 yılında 19,6 milyar dolar olarak gerçekleşen serbest bölge dış ticaret hacmi toplamı, COVID-19 döneminde yani 2020 yılında 22 milyar dolara yükselmiştir. Dolayısıyla, 2020 yılında dış ticaret hacmi bir önceki yıla oranla %12,22 artmıştır. Bu dönemde ticaret hacmi azalan ve salgından olumsuz etkilenen serbest bölgeler; İzmir, Trabzon, Gaziantep, Bursa, Mersin, Ege, Avrupa, İstanbul Endüstri ve Kocaeli serbest bölgeleri olmuştur. İstanbul İhtisas (Atatürk HL), Rize, Denizli, Samsun, TÜBİTAK MAM Teknoloji, Kayseri, Adana Yumurtalık, Antalya ve İstanbul Trakya serbest bölgelerinin ise salgına rağmen ticaret hacimleri artmıştır. Her bir serbest bölgenin 2016-2020 yılları arasındaki dış ticaret hacmi ve 2019/2020 yılları arasında dış ticaret hacminde yaşadığı değişim Şekil 2’de görülmektedir.

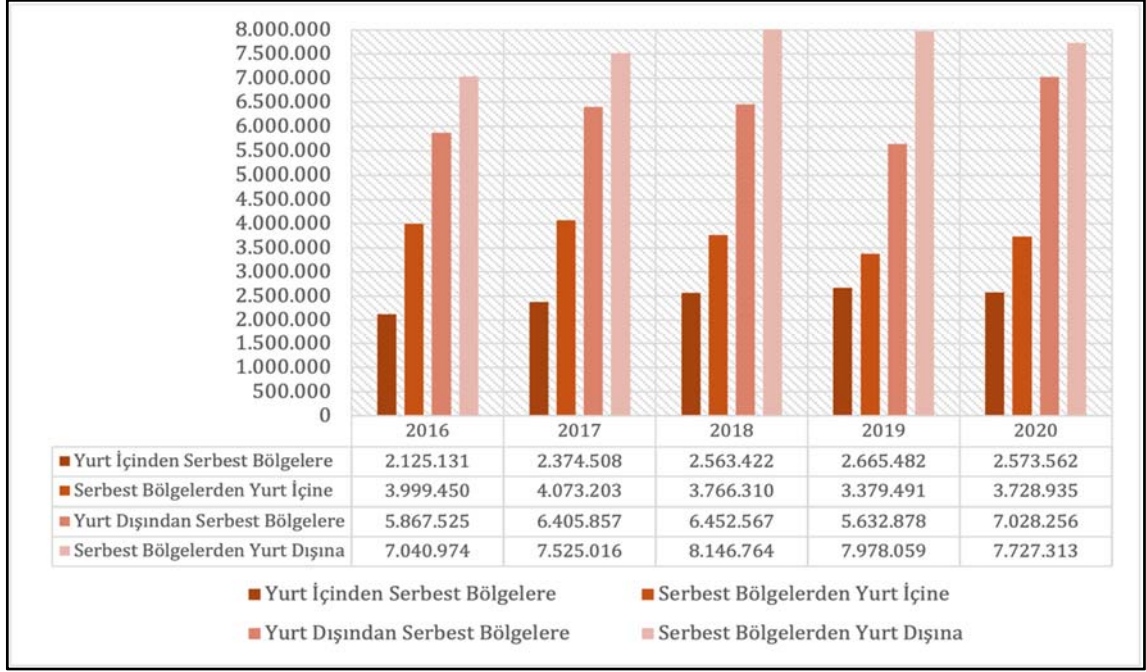

Şekil 2. Yıllık Ticaret Hacimleri (Bin \$) (Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı verilerinden yararlanılarak, tarafımızdan oluşturulmuştur).

Şekil 2’de serbest bölgelerin ticaret hacimlerine bakıldığında 2020 yılında en yüksek dış ticaret hacmine sahip ilk beş serbest bölge: Ege, İstanbul İhtisas, Mersin, İstanbul Endüstri ve Avrupa serbest bölgeleridir. Ticaret hacmi en düşük olan beş serbest bölge ise Rize, Trabzon, Denizli, Gaziantep ve TÜBİTAK-MAM Teknoloji serbest bölgeleridir. Ayrıca 2020 yılında, İstanbul İhtisas Serbest Bölgesi dış ticaret hacminde meydana gelen %500’lük artış dikkat çekmektedir.

Türkiye’de gerçekleşen toplam dış ticaret hacmi, serbest bölgelerin payı ve serbest bölge özelinde gerçekleştirilen dış ticaret miktarları yukarıdaki şekil ve tablolarda ortaya konmuştur. Peki, özellikle pandemi döneminde arttığı tespit edilen dış ticaretin yönü ne şekildedir? Şekil 3 ve Tablo 7’de serbest bölgeler aracılığı ile gerçekleştirilen dış ticaretin yönü ele alınmaktadır.

Şekil 3 incelendiğinde yurt içinden serbest bölgelere gerçekleştirilen ticaretin 2016-2019 yılları arasında arttığı ancak 2020 yılında azalarak 2,5 milyar dolar civarında gerçekleştiği görülmektedir. Tam tersine, serbest bölgelerden yurt içine yapılan ticaretin ise 2017-2019 yılları arasında azalan bir seyir izlemiş ve 2020 yılında artarak 3,7 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir. Yurt dışından serbest bölgelere yapılan ticaret incelendiğinde ise 2016-2018 yılları arasında arttığı, 2019 yılında ciddi bir şekilde azaldığı ve 2020 yılında tekrar yükselişe geçerek 7 milyar dolar civarında gerçekleştiği görülmektedir. Serbest bölgelerden gerçekleştirilen ticarete en çok payı serbest bölgelerden yurt dışına gerçekleştirilen ticaret almaktadır. Serbest bölgelerden yurt dışına gerçekleştirilen ticaret 2016-2018 yıllarında artmış ancak son iki yılda azalarak 7,7 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir.

Şekil 3. Yönü İtibarıyla Toplam Ticaret Hacmi (Bin \$) (Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı verilerinden yararlanılarak, tarafımızdan oluşturulmuştur).

Tablo 7. Toplam Ticaret Hacminin Yönü (Bin \$)

Ticaret Hacminin Yönü	2019	2020	Değişim Oranı (%) (2019-2020)
Yurt İçinden Serbest Bölgelere	2.665.482	2.573.562	-3,45
Serbest Bölgelerden Yurt İçine	3.379.491	3.728.935	39,93
Yurt Dışından Serbest Bölgelere	5.632.878	7.028.256	24,77
Serbest Bölgelerden Yurt Dışına	7.978.059	7.727.313	-3,14

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı (2021e)

Tablo 7’de serbest bölgelerdeki toplam ticaret hacminin 2019-2020 yılları arasında (pandemi döneminde) ne şekilde değiştiği görülmektedir. 2019 yılına oranla 2020 yılında, yurt dışından serbest bölgelere yapılan ticarete %24,77’lik ve serbest bölgelerden yurt içine yapılan ticarete %39,93’lük bir artış gerçekleşmiştir. Öte yandan, yurt içinden serbest bölgelere yapılan ticarete %3,45’lik ve serbest bölgelerden yurt dışına yapılan ticarete %3,14’lük bir azalma gerçekleştiği görülmektedir. Bu kapsamda serbest bölgelerin toplam ticaret hacminde daha çok ithalatın öne çıktığını söylemek mümkündür. On sekiz adet serbest bölgenin istihdam açısından değerlendirmesi Tablo 8 ve Şekil 4’te sunulmuştur.

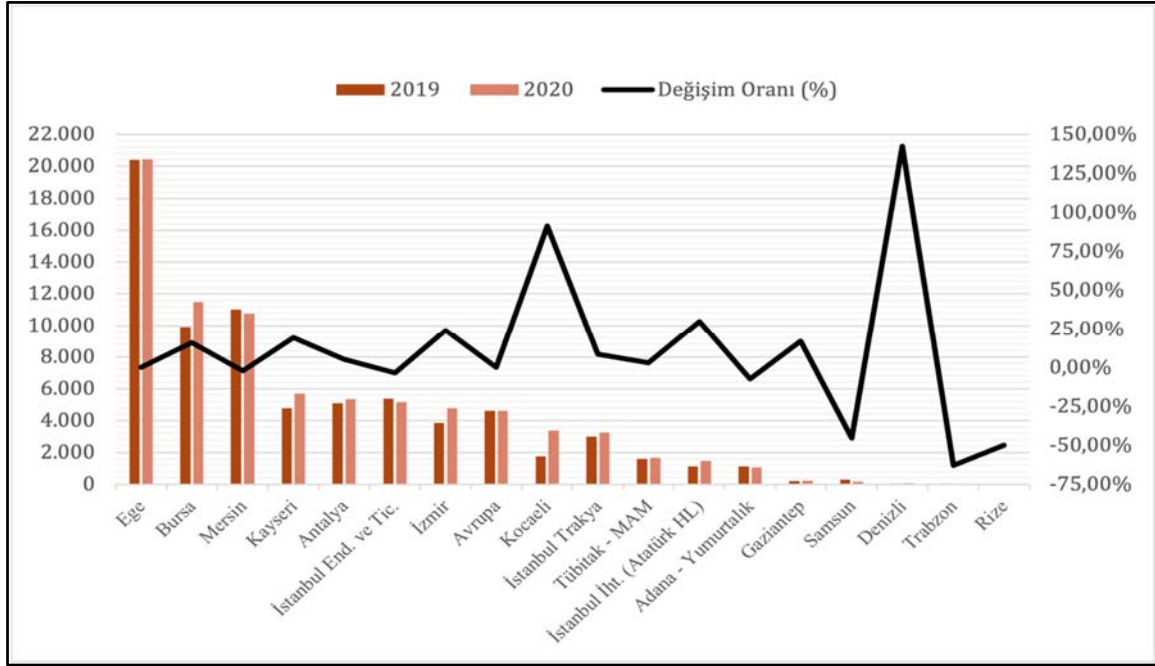
Tablo 8’de görüldüğü üzere, on sekiz serbest bölgede toplam olarak 2019 yılında 74.214 kişi istihdam edilirken 2020 yılında 79.553 kişi istihdam edilmiştir. Bu dönemde bütün serbest bölgelerde istihdam edilen kişi sayısı %7,19 artmıştır. Dolayısıyla salgının bütün olumsuzluklarına rağmen serbest bölgelerin istihdama etkisi pozitif olmuştur. Bu dönemde on bir serbest bölgede istihdam artmış, altı serbest bölgede istihdam azalmış ve bir serbest bölgede ise istihdam değişmemiştir. Her bir serbest bölgenin 2019-2020 yılları arasındaki istihdam verileri ve 2019/2020 yılları arası istihdamındaki değişim Şekil 4’te görülmektedir.

Tablo 8. Serbest Bölgelerde İstihdam

Serbest Bölge	2019	2020	Değişim Oranı (%)
Ege	20.407	20.428	0,10
Bursa	9.907	11.484	15,92
Mersin	11.001	10.748	-2,30

Kayseri	4.766	5.686	19,30
Antalya	5.091	5.352	5,13
İstanbul Endüstri ve Ticaret	5.359	5.167	-3,58
İzmir	3.844	4.771	24,12
Avrupa	4.600	4.600	0,00
Kocaeli	1.763	3.376	91,49
İstanbul Trakya	2.994	3.251	8,58
Tübitak - MAM Teknoloji	1.608	1.656	2,99
İstanbul İhtisas (Atatürk HL)	1.135	1.473	29,78
Adana - Yumurtalık	1.132	1.049	-7,33
Gaziantep	206	241	16,99
Samsun	310	169	-45,48
Denizli	33	80	142,42
Trabzon	54	20	-62,96
Rize	4	2	-50,00
Toplam	74.214	79.553	7,19

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı (2021c)

Şekil 4. Serbest Bölgelerde İstihdam (Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı verilerinden yararlanılarak, tarafımızdan oluşturulmuştur).

Şekil 4’de serbest bölgelerin istihdam verileri incelendiğinde, 2020 yılında en yüksek istihdama sahip ilk beş serbest bölge: Ege, Bursa, Mersin, Kayseri ve Antalya serbest bölgeleridir. İstihdam açısından en düşük rakama sahip olan beş serbest bölge ise Rize, Trabzon, Denizli, Samsun ve Gaziantep serbest bölgeleridir. 2020 yılında, COVID-19 krizine rağmen Denizli Serbest Bölgesinde %142,42’lik, Kocaeli Serbest Bölgesinde %91,49’luk bir istihdam artışı olmuştur. Bir diğer dikkat çeken istihdam artışı Bursa Serbest bölgesinde gerçekleşmiştir. Pandemi döneminde, Bursa Serbest Bölgesinde yaklaşık 1.600 kişi işe alınmış ve serbest bölgeler arasında istihdam sayısı açısından ikinci sıraya yerleşmiştir. Ayrıca, İstanbul İhtisas Serbest Bölgesinde %29,78’lik, İzmir Serbest Bölgesinde %24,12’lik ve Gaziantep Serbest Bölgesinde de %16,99’luk bir istihdam artışı meydana gelmiştir. Bunun tersi olarak, Karadeniz Bölgesinde bulunan serbest bölgelerin istihdamında azalmalar görülmektedir. %62,96 ile Trabzon, %50 ile Rize ve %45,48 ile Samsun, istihdamı en çok azalan serbest bölgelerdir.

5. Araştırma

Bu bölümde Türkiye’de aktif olan on sekiz adet serbest bölgenin dış ticaret hacimleri, istihdam verileri ve yüz ölçümleri kullanılarak; serbest bölge bazında gerçekleştirilen ticaretin serbest bölgenin istihdamı üzerindeki etkisi test edilmiştir. Analizlerde COVID-19 dönemindeki durumu da tespit etmek istenmiştir. Bu bağlamda oluşturulan hipotezler aşağıda yer almaktadır.

Hipotez 1: 2019 yılında serbest bölgelerin ticaret hacmindeki artış serbest bölgelerde istihdamı pozitif etkilemiştir.

Hipotez 2: 2020 yılında serbest bölgelerin ticaret hacmindeki artış serbest bölgelerde istihdamı pozitif etkilemiştir.

5.1. Model ve Örneklem

Bu çalışmada, Türkiye’de bulunan on sekiz serbest bölgenin 2019 ve 2020 yılı verileri çerçevesinde, serbest bölgelere ait ticaret hacmi (bin \$) ve istihdam verileri Ticaret Bakanlığından elde edilmiştir. Serbest Bölgelerin yüz ölçümleri ise serbest bölgelerin web sitelerinden temin edilmiştir. Etkileri karşılaştırabilmek ve varsa ölçüm hatalarını en aza indirebilmek için analizde yer alan değişkenler logaritmaları alınarak modellere dâhil edilmiştir. Değişkenlerin logaritmik biçimde kullanılması, katsayıların yüzde şeklinde yorumlanmasına olanak sağlamaktadır (Wooldridge, 2002: 205; Gujarati, 2004: 193). Ayrıca bağımlı değişkeni logaritmik olarak kullanmanın bir diğer faydası da, değişen varyans problemini azaltmasıdır. Logaritmik formda değişken kullanmanın sonucunda bağımlı değişkenle bağımsız değişkenler arasında daha az değişen varyans probleminin ortaya çıktığı birçok ampirik uygulamada fark edilmiştir (Wooldridge, 2002: 258).

$$\log E_i = B_0 + B_1 \log T_i + B_2 \log S_i + U_i \quad (1)$$

Modelde serbest bölgelerin istihdamı E_i , ticaret hacmi T_i ve serbest bölgelerin yüz ölçümü S_i ile gösterilmiştir. U_i ise hata terimini ifade etmektedir.

5.2. Bulgular

Serbest bölge verilerine ait açıklayıcı istatistikler Tablo 9’da ve bu değişkenlere ait korelasyon sonuçları Tablo 10’da yer almaktadır.

Tablo 9. Açıklayıcı İstatistikler

Değişken	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart sapma	En küçük	En büyük
Ticaret Hacmi (2019)	18	1056028	1163049	0	4151220
İstihdam (2019)	18	3870	5288,904	4	20407
Ticaret Hacmi (2020)	18	1221337	1211304	8	3849145
İstihdam (2020)	18	4166.611	5372,712	2	20428
Yüzölçümü	18	1355111	1779951	38000	6905000

Tablo 10. Korelasyon Matrisi

	Ticaret Hacmi (2019)	İstihdam (2019)	Ticaret Hacmi (2020)	İstihdam (2020)	Yüz Ölçümü
Ticaret Hacmi (2019)	1				
İstihdam (2019)	0,6333***	1			
Ticaret Hacmi (2020)	0,8763***	0,7517***	1		
İstihdam (2020)	0,6397***	0,9866***	0,7913***	1	
Yüz Ölçümü	0,5299**	0,4954**	0,6094***	0,5574**	1

*** %1, ** %5, * %10 önem düzeyinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir.

İki veya daha fazla bağımsız değişken arasındaki yüksek korelasyona çoklu bağlantı adı verilmektedir (Wooldridge, 2002: 95). Yüksek korelasyon katsayıları, açıklayıcı değişkenlerin birbirleri ile ilişkili olduğunu gösterir ve bu da regresyon katsayılarının daha yüksek bir kesinlikle (yani daha küçük standart hatalarla) tahmin edilmesini zorlaştırmaktadır (Gujarati, 2004: 344). İki açıklayıcı değişken arasındaki korelasyon katsayısı 0,8'den büyükse, çoklu bağlantı ciddi bir sorun haline gelir (Gujarati, 2004: 359). Korelasyon

katsayıları incelendiğinde serbest bölgelerin 2019 yılı ticaret hacmi ve 2019 yılı istihdamı arasında 0,63 ilişki söz konusudur. Serbest bölgelerde 2020 yılı ticaret hacmi ve 2020 yılı istihdamı ile 0,79 pozitif ilişkisi söz konusudur. Serbest bölgelerin yüz ölçümü ele alındığında ise, 2019 yılı ticaret hacmi ile 0,53 pozitif ve 2020 yılı ticaret hacmi ile 0,60 pozitif ilişki bulunmaktadır. Serbest bölgelerin yüz ölçümünün 2020 yılı istihdamı ile 0,56 pozitif 2019 yılı istihdamı ile 0,49 pozitif ilişkisi bulunmaktadır. Kurulan modelde serbest bölgelerin istihdamını açıklamak hedeflenmektedir (Tablo 11). Açıklayıcı değişkenler; ticaret hacmi ve yüz ölçümü arasında ilişkiyi gösteren katsayıların çok güçlü bir ilişki içerisinde olmadığı görülmüştür. Bu sonuca göre, çalışmada kurulacak modellerde çoklu doğrusal bağlantı sorunu olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 11. Serbest Bölgelerin İstihdam Etkileri

	Model 1a	Model 1b	Model 2a	Model 2b
Bağımlı Değişken	İstihdam(2019)	İstihdam(2019)	İstihdam(2020)	İstihdam(2020)
Yüz Ölçümü		0,0900688 (0,3617409) [0,25]		0,2175149 (0,3574159) [0,61]
Ticaret Hacmi (2019)	0,74169137*** (0,2340151) [3,17]	0,7040868** (0,285002) [2,47]		
Ticaret Hacmi (2020)			0,59402408*** (0,114767) [5,18]	0,5392585*** (0,1476792) [3,65]
Sabit	-2,5102113 (3,073137) [-0,82]	-3,234077 (4,304209) [-0,75]	-0,52217555 (1,472453) [-0,35]	-2,748536 (3,954764) [-0,69]
R ²	0,40108281	0,4037	0,62608172	0,6351
Düzeltilmiş R ²	0,3612	0,3185	0,6027	0,5864
F ist.	10,045199***	4,74**	26,790098***	13,05***
Breusch-Pagan Değişen Varyans chi ²	0.101687	0.480275	0.236316	0.367798
Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test	1.463141	2.353307	1.413076	1.745026
Ramsey Reset Test F ist.	0.480664	0.561648	0.032156	0.105637

*** %1, ** %5, * %10 önem düzeyinde istatistikî anlamlılığı ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler standart hataları, köşeli parantez içindeki değerler t istatistiğini göstermektedir.

Kurulan bütün modellerde, F istatistiklerine bakıldığında, modelin anlamlı olmadığı hipotezi reddedilmektedir. Ramsey (1969) tarafından önerilen Reset testi sonucunda yokluk hipotezinin kabul edilmesi, modelde yanlış tanımlama olmadığını kanıtlar (Wooldridge, 2002: 281-282). Bu test sonucuna göre çalışmanın kapsamında yer alan herhangi bir modelde hatalı tanımlama olmadığı hipotezi kabul edilmiştir. Kurulan bütün modellerde, Breusch (1978) ve Godfrey (1978) LM Testi sonucuna göre otokorelasyonun olmadığı yokluk hipotezi kabul edilmiştir. Ayrıca, Breusch-Pagan (1979) tarafından önerilen LM testi sonucuna göre, varyansın sabit olduğu yokluk hipotezi kabul edilmiştir. Dolayısıyla modellerde değişen varyans ve otokorelasyon problemlerinin olmadığı tespit edilmiştir.

Model 1a'da, serbest bölgelerin 2019 yılı ticaret hacmindeki %1'lik bir artışın istihdamı %0,74 arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Model 1b'de serbest bölgelerin yüzölçümü açıklayıcı değişken olarak ayrıca modele dahil edilmiştir. Serbest bölgelerin yüz ölçümü istihdamı pozitif yönde etkilemesine rağmen bu etki istatistikî olarak anlamlı değildir. Bu modelden elde edilen sonuçlara göre; ticaret hacmindeki %1'lik bir artış istihdamı %0,70 arttırmakta ve istatistikî olarak anlamlıdır. Pandemi ile serbest bölgelerin pozitif etkilerinin devam edip etmediğini görebilmek için model 2a'da 2020 yılı verileri ile analiz yapılmıştır. Ticaret hacminde meydana gelecek %1'lik bir artış istihdamı %0,59 arttırmaktadır. Model 2b'de, aynı model 1b'de olduğu gibi serbest bölgelerin yüzölçümü modele dahil edilmiştir. Serbest bölgelerin yüzölçümünün istihdamla ilişkisi pozitif olmasına rağmen bu ilişki istatistikî olarak anlamlı değildir. Ayrıca, diğer modellerde olduğu gibi bu modelde de serbest bölgelerin ticaret hacmi ile istihdamı arasında istatistikî olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır. Başka bir ifade ile, ticaret hacmindeki %1 artışın istihdama etkisi pozitif yönde %0,53 olmuştur. COVID-19 salgının olumsuz etkilerinin yoğun olarak hissedildiği bu dönemde serbest bölgelerin ticaret hacminin istihdama etkisi salgın öncesi döneme göre nispeten daha az olmasına rağmen istihdam ile güçlü pozitif yönde bir ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın bulguları genel olarak serbest bölgelerin istihdama katkısı

için kanıt olmadığını ileri süren Cirera ve Lakshman (2017) ve ekonomiler için negatif etkileri olduğunu ileri süren Quaicoe ve diğerleri (2017), çalışmalarının tespitlerinden ayrılmaktadır. Bulgular özellikle, Meksika’da serbest bölgelerin işsizliği azaltmaya katkı yaptığını ancak kompozisyon olarak ithalat ağırlıklı bir yapı sebebiyle bu durumun olumsuzluklar doğurabileceğini ileri süren De Armas ve Jallab (2002) çalışmasının bulgularına benzemektedir. Diğer taraftan genel itibariyle bu çalışmanın serbest bölgelerin ekonomiler için pozitif etkilerini vurgulayan Johansson ve Nilsson (1997), Günaydın (2020), Tümenbatur (2012), Arslan ve Yapraklı (2007), Shayah, ve Qifeng (2015), Huang ve diğerleri (2017), Wu ve diğerleri (2020) çalışmaları ile tutarlı ve benzer nitelikte olduğu söylenebilir.

6. Sonuç

Bu çalışmada, Türkiye’de bulunan on sekiz serbest bölgenin dış ticaret içerisinde payı ve sağladığı istihdam karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Salgın döneminde Türkiye’nin dış ticaret hacmi bir önceki seviyeye göre azalmış olsa da, serbest bölgelerin dış ticarete katkısı azalmamış, tam tersine artmıştır. Serbest bölgelerin salgın öncesine göre dış ticaret hacminde, %12,22 artış meydana gelmiştir. 2020 yılında serbest bölgelerin dış ticaret içerisindeki payı son 5 yıl içerisindeki en yüksek seviye olan %5,70 seviyesinde gerçekleşmiştir. Ayrıca, serbest bölgelerin salgın öncesine göre istihdama etkisi de %7,19 artmıştır. Araştırmada, on sekiz serbest bölgenin kriz öncesinde ve sonrasında dış ticaret için öneminin sürmekte olduğu; COVID-19’un serbest bölgelerin faaliyetlerinde olumsuz bir etki yaratmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan ekonometrik analizlerde, pek çok olumsuz etkiye sebep olan COVID-19 salgın döneminde dahi serbest bölgelerin ticaret hacmi ile serbest bölgelerin istihdamı arasında istatistiki olarak anlamlı pozitif yönde güçlü bir ilişki bulunmuştur. Türkiye ekonomisinde dış ticarete yapısal sorunların çözülmesi ve istikrarlı bir trendin elde edilebilmesi amacı ile serbest bölgelerin faaliyetlerini yoğunlaştırıcı ve verimliliklerini artırıcı uygulamalara yer verilmesi büyük önem arz etmektedir.

Çalışmanın bazı kısıtları bulunmaktadır. Salgının etkilerini görebilmek ve serbest bölgelerle ilgili verilere ulaşmanın zorlukları sebebiyle yapılan ekonometrik analizlerde 2019 ve 2020 yılına ait veriler kullanılmıştır. Türkiye ekonomisinde dış ticaret hedeflerine ulaşmak ve istihdam sorunlarına çözüm sunabilmek açısından düzenli olarak daha detaylı verilerle serbest bölgelerin faaliyetlerini izlemeye ve değerlendirmeye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu konuda yapılacak çalışmalarda, serbest bölgelerin uzun dönemli etkilerinin değerlendirilmesi, dış ticaret ve istihdam açısından oldukça önemli sonuçlar sağlayabilir. Özellikle işgücünün niteliklerini dikkate alan, kadınların ve gençlerin serbest bölgelerde istihdama katılımını değerlendirebilecek çalışmaların da faydalı olabileceği söylenebilir.

Kaynaklar

- Acar, S., ve Gültekin-Karakaş, D. (2017). Dünyada ve Türkiye’de serbest bölgeler. *Marmara İktisat Dergisi*, 1(1), 21-35.
- Adu-Gyamfi, R. (2017). Export Processing Zones and the host economy: Analysing firm linkage and local supplier development in Ghana, PhD Thesis, Leipzig: Leipzig University.
- Akinci, G., ve Crittle, J. (2008). Special Economic Zone: Performance, lessons learned, and implication for zone development (No. 45869, pp. 1-83), The World Bank.
- Arslan, İ., ve Yapraklı, S. (2007). Serbest bölgelerin ekonomik etkileri: Gaziantep serbest bölgesi’nin etkilerine ilişkin bir saha araştırması. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 91-102.
- Bakan, S., ve Gökmen, S. (2014). Serbest bölgeler ve dış ticaret ilişkisi: Gaziantep serbest bölgesi örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(51), 34-51.
- Breusch, T. S. (1978). Testing for autocorrelation in dynamic linear models. *Australian Economic Papers*, 17(31), 334-355.
- Breusch, T. S., ve Pagan, A. R. (1979). A simple test for heteroscedasticity and random coefficient variation. *Econometrica: Journal of the econometric society*, 47(5), 1287-1294.
- Cirera, X., ve Lakshman, R. W. D. (2017). The impact of export processing zones on employment, wages and labour conditions in developing countries: Systematic review. *Journal of Development Effectiveness*, 9(3), 344-360.
- De Armas, E. B., ve Jallab, M. S. (2002). A review of the role and impact of export processing zones in world trade: the case of Mexico.
- Godfrey, L. G. (1978). Testing against general autoregressive and moving average error models when the regressors include lagged dependent variables. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 46, 1293-1301.
- Gujarati, D. N. (2004). Basic Econometrics Fourth (4th) Edition. Magraw Hill Inc, New York.

- Günaydın, Ö. E. (2020). Serbest bölgeler ve dış ticaret ilişkisi: Ege serbest bölgesi üzerine bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 2(2), 24-43.
- Hava, H. T. (1999). Serbest bölgeler ve Ege serbest bölgesi: Bir durum değerlendirmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14 (1), 113-124.
- Huang, D. Van, V. T. Hossain, M. E., ve He, Z. (2017). Shanghai pilot free trade zone and its effect on economic growth: A counter-factual approach. *Open Journal of Social Sciences*, 5(9), 73-91.
- Johansson, H., ve Nilsson, L. (1997). Export processing zones as catalysts. *World Development*, 25(12), 2115-2128.
- Karaduman, N., ve Yıldız, Z. (2002). Serbest bölge uygulamalarının dış ticarete ve yabancı sermayeye katkıları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 133-152.
- Koçak, Y. (2016). Serbest bölgelerde vergi uygulamaları. *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, (7), 43-51.
- Kusago, T., ve Tzannatos, Z. (1998). Export processing zones: A review in need of update. Social Protection Group, Human Development Network, The World Bank.
- Orhan, A. (2003). Serbest bölgelerin sağladığı avantajlar: KOSBAŞ örneği. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (5), 117-131.
- Öztürk, L. (2013). Serbest bölgelerin geleceği: Türkiye açısından değerlendirme. *Uluslararası İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(19), 76-86.
- Paksoy, S., ve Güllü, M. (2011). Serbest bölgeler üzerine bir araştırma: Gaziantep örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(35), 113-133.
- Quaicoe, A., Aboagye, A. Q., ve Bokpin, G. A. (2017). Assessing the impact of export processing zones on economic growth in Ghana. *Research in International Business and Finance*, 42, 1150-1163.
- Ramsey, J. B. (1969). Tests for specification errors in classical linear least-squares regression analysis. *Journal of the Royal Statistical Society: Series B (Methodological)*, 31(2), 350-371.
- Shayah, M. H., ve Qifeng, Y. (2015). Development of free zones in United Arab Emirates. *International Review of Research in Emerging Markets and the Global Economy (IRREM)*, 1(2), 286-294.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (2019). On birinci kalkınma planı (2019-2023). Temmuz 2019, Ankara. (2021, 29 Mayıs) Erişim adresi <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/On-Birinci-Kalkinma-Plani.pdf>
- T.C. Ticaret Bakanlığı, (2021a). Serbest bölgeler itibariye yıllık ticaret hacimleri. (2021, 25 Nisan) Erişim adresi https://ticaret.gov.tr/data/5b8707aa13b8761450e18e06/Sb_Ticaret_Hacminin_Dagilimi.pdf
- T.C. Ticaret Bakanlığı, (2021b). Serbest bölgeler mekansal yönetim otomasyonu. (2021, 25 Nisan) Erişim adresi <https://www.sebatlas.gov.tr/index.aspx>
- T.C. Ticaret Bakanlığı, (2021c). Serbest bölgelerde istihdam. (2021, 25 Nisan) Erişim adresi https://ticaret.gov.tr/data/5b8707aa13b8761450e18e06/SB_istihdam.pdf
- T.C. Ticaret Bakanlığı, (2021d). Serbest bölgelerimizin sunduğu avantajlar. (2021, 25 Nisan) Erişim adresi <https://ticaret.gov.tr/data/5b9b666013b8761cc09f9bad/Avantajlar.pdf>
- T.C. Ticaret Bakanlığı, (2021e). Yönü itibariyle toplam ticaret hacmindeki gelişmeler. (2021, 25 Nisan) Erişim adresi https://ticaret.gov.tr/data/5b8707aa13b8761450e18e06/Toplam_Tic_Hacim_Degismeler.pdf
- TÜİK, (2021). Dış ticaret istatistikleri. (2021, 29 Mayıs) Erişim adresi <https://data.tuik.gov.tr/>
- Tümenbatur, A. (2012). Serbest bölgeler ve Türkiye ekonomisine katkıları üzerine bir değerlendirme. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(3), 339- 356.
- Wooldridge, J. (2002). *Introductory Econometrics – A Modern Approach*, (2th) Edition, South-Western College Pub.
- Wu, W.; Hong, C., ve Muhammad, A. (2020). The spillover effect of export processing zones. *China Economic Review*, 63, 101478.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
